

УДК 338.43.02:631.115.11

Д. І. Сліпко-Кривуца,
аспірант, Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного
ORCIDID: [https:// orcid.org/0009-0005-5661-9982](https://orcid.org/0009-0005-5661-9982)

DOI: 10.32702/2306-6792.2025.16.195

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СІМЕЙНОГО ФЕРМЕРСТВА: ЕВОЛЮЦІЯ ПІДХОДІВ ТА СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ

D. Slipko-Kryvutsya,
Postgraduate student, Tavria State Agrotechnological University named after Dmytro Motorny

THEORETICAL FOUNDATIONS OF FAMILY FARMING: EVOLUTION OF APPROACHES AND CONTEMPORARY CONCEPTS

У статті здійснено комплексний системний аналіз еволюції теоретичних підходів до розуміння феномену сімейного фермерства як особливої форми сільськогосподарського виробництва, що інтегрує економічні, соціальні та екологічні функції в умовах трансформаційної економіки. Особливу увагу приділено неоінституціональним теоріям, що дозволяють інтерпретувати фермерські господарства не лише як суб'єкти виробництва, але й як складову інституційної системи сталого сільського розвитку, важливого для формування регіональної стійкості. Висвітлено значення концепту соціального капіталу, який пояснює роль довіри, горизонтальної взаємодії та мережевої кооперації в аграрному середовищі.

У дослідженні акцентовано увагу на сучасних викликах для сімейного фермерства: глобалізації, лібералізації торгівлі, війні, нестабільності ринків та змінах клімату, які потребують переосмислення ролі фермерських господарств як носіїв адаптаційного потенціалу. Детально проаналізовано український контекст: проблема фрагментації землекористування, недостатній доступ до фінансових ресурсів і технологій, відсутність ефективної кооперації та слабкий інституційний супровід. Доведено, що модернізація сімейного фермерства має вирішальне значення для забезпечення продовольчої безпеки, збереження сільських територій та формування конкурентоспроможної, інноваційної економіки майбутнього.

The article provides a comprehensive systematic analysis of the evolution of theoretical approaches to understanding the phenomenon of family farming as a unique form of agricultural production that integrates economic, social, and environmental functions within a transforming economy. It highlights the contribution of classical agrarian thinkers such as A. Smith, F. List, and M. Weber, as well as O. V. Chayanov, who conceptualized the peasant farm as a self-regulating unit with its own logic of adaptation, reproduction, and life cycle. Particular attention is given to neo-institutional theories (D. North, O. Williamson), which interpret family farms not only as production entities but also as integral components of the institutional system for sustainable rural development, crucial for regional resilience. The concept of social capital (P. Bourdieu, R. Putnam) is examined, emphasizing the role of trust, horizontal interaction, and network-based cooperation in the agrarian context. Agroecological approaches (M. Altieri, S. Gliessman) are analyzed, focusing on the importance of localized production, ecosystem preservation, and climate adaptation. The study also explores modern concepts by J. D. van der Ploeg on "re-peasantization" and T. Marsden on new rural spaces as examples of alternative development paradigms centered on multifunctionality and food sovereignty.

The research emphasizes the current challenges faced by family farming, such as globalization, trade liberalization, war, market volatility, and climate change, all of which necessitate a rethinking of the role of family farms as carriers of adaptive potential. The Ukrainian context is examined in detail, including issues such as land fragmentation, limited access to finance and technology, lack of effective cooperation, and weak institutional support. The study identifies family farms as the foundation of a new model of agrarian growth-based on innovation, digitalization, environmental sustainability, and the development of local food systems. Conceptual guidelines for state policy are outlined, emphasizing support for family farms through cooperative development, advisory services, and integration into high value-added export chains. Ultimately, the article argues that the modernization of family farming is essential for ensuring food security, preserving rural areas, and shaping a competitive, innovation-driven future economy.

Ключові слова: сімейне фермерство, аграрна економіка, неоінституціоналізм, агроекологія, соціальний капітал, репезантізація, сталий розвиток, продовольча безпека, теоретичні підходи, інновації.

Key words: family farming, agrarian economy, neo-institutionalism, agroecology, social capital, re-peasantization, sustainable development, food security, theoretical approaches, innovation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Сімейне фермерство є однією з найстійкіших та найгнучкіших форм аграрного виробництва в сучасному світі. Його значення виходить далеко за межі суто економічних функцій — сімейні ферми забезпечують продовольчу безпеку, збереження аграрного ландшафту, сталий розвиток сільських громад та передавання традиційних знань між поколіннями. За оцінками Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО), понад 90% фермерських господарств у світі мають сімейну природу. Вони виробляють близько 80% світових продуктів харчування, будучи фундаментом агропродовольчих систем багатьох країн.

У країнах Європейського Союзу та Латинської Америки сімейні ферми відіграють ключову роль у забезпеченні локального виробництва, сталого природокористування та зміцнення регіональної економіки. Водночас у країнах, що розвиваються, сімейне фермерство часто є єдиним джерелом засобів до існування для мільйонів домогосподарств, утворюючи основу сільського способу життя.

В Україні поняття "сімейне фермерство" стало актуалізуватися з початку 2010-х років, зокрема після подій 2014 року, коли децентралізація та земельна реформа створили нові можливості для розвитку малого аграрного бізнесу. З прийняттям Закону України "Про фермерське господарство" (в редакції 2016 року) та запровадженням статусу "сімейного фермерського господарства без статусу юридичної особи" (2018) з'явилися додаткові сти-

мули для легалізації дрібних виробників. Це надало новий імпульс для активізації фермерського руху, однак практична реалізація потенціалу сімейного фермерства залишається обмеженою через низку економічних, інституційних та культурних бар'єрів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Останні публікації зосереджують увагу на трансформації сімейного фермерства в умовах глобалізації, ринкової лібералізації та екологічних викликів. Зокрема, праці J. Van der Ploeg та T. Marsden) аналізують фермерство як форму опору агропромисловій інтеграції та носія локальних практик. Українські дослідження (Малік М., Мамчур В., Свиноус І. та ін.) акцентують на соціально-економічній функції сімейних ферм у зміцненні сільських громад і продовольчій безпеці. Значна увага приділяється інституційним аспектам та агроекологічній ролі фермерства (М. Altieri, С. Коломієць). Загалом, науковий дискурс зсувається в бік інтеграції класичних теорій (А. Сміт, Ф. Ліст) із сучасними підходами до сталого розвитку та соціального капіталу.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета статті — дослідити еволюцію теоретичних підходів до сімейного фермерства, окреслити сучасні концептуальні рамки його функціонування у соціально-економічному та інституційному контексті, а також обґрунтувати роль сімейних ферм як ключового елементу сталого аграрного розвитку в умовах глобальних викликів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Поняття сімейного фермерства має глибоке історичне підґрунтя, яке сягає витоків аграрної цивілізації. Упродовж століть землеробство та тваринництво розвивалися в тісному зв'язку з родинним побутом, а саме домогосподарство виконувало не лише функції виробництва, але й соціального захисту, відтворення робочої сили та передачі знань. Таким чином, родина завжди була базовою одиницею аграрної структури, а праця членів родини — основним ресурсом.

У XIX столітті, з розвитком класичної політичної економії та аграрної теорії, поняття селянського і фермерського господарства починає теоретично осмислюватися в науковій думці. Такі мислителі як Адам Сміт, Фрідріх Ліст розглядали малі господарства з різних позицій.

А. Сміт у своїй теорії поділу праці вказував на роль фермерського господарства як джерела ефективності та природної мотивації, оскільки власник безпосередньо зацікавлений у результатах праці [1].

Ф. Ліст звертав увагу на національний характер аграрних відносин, підкреслюючи важливість фермерства як основи соціальної стабільності й національної господарської сили [2].

Уже на цьому етапі почали формуватися дві ключові парадигми трактування фермерства: економічна, яка розглядає сімейну ферму насамперед як підприємницьку одиницю, що орієнтована на ринок, прибуток і ефективність; соціокультурна, яка акцентує на фермі як соціальному інституті — носії родинної спадковості, моральних норм, трудової етики та локальної культури.

У XX столітті аналіз сімейного фермерства зазнає істотного поглиблення завдяки розвитку соціології села, економічної антропології та інституціональної економіки. Зокрема, Макс Вебер вивчав селянську етику та господарську раціональність, порівнюючи традиційні та модернізаційні типи поведінки [3]. О. В. Чаянов розвинув ідею "селянської логіки", яка базується не на максимізації прибутку, а на задоволенні потреб домогосподарства при обмежених ресурсах. У межах цієї теорії фермерство розглядалося як форма самозабезпечення, що не підпорядковується класичним законам ринку в повному [4].

Суттєвий внесок зробив Т. Шульц, лауреат Нобелівської премії з економіки, який довів, що селянські господарства є раціональними агентами навіть за умов технологічної відсталості.

Він також підкреслив критичну роль людського капіталу — знань, навичок і здоров'я — як основи продуктивності сільського господарства [5].

У 1960—1970-х роках, у контексті підйому неінституціоналізму, з'являються моделі фермерської поведінки, які враховують не лише економічні, але й інституційні, культурні, екологічні та демографічні чинники. Зокрема, в працях Дугласа Норта та Олівера Вільямсона розглядалася роль транзакційних витрат, власності, довіри та неформальних норм у функціонуванні дрібного господарства [6;7].

У цей період також формується підхід до фермерства як агентного механізму сталого розвитку, де сімейне господарство забезпечує адаптацію до змін клімату, збереження біорізноманіття, соціальну інтеграцію та зайнятість у сільських регіонах.

У XXI столітті, на хвилі викликів глобалізації, продовольчої безпеки та змін клімату, сімейне фермерство набуває нового звучання: як частина зеленого переходу, як основа агроекологічного підходу, як центр локальних продовольчих систем. У такому контексті зростає потреба в переосмисленні теоретичних рамок, у яких аналізується феномен сімейного фермерства. Різні наукові підходи дозволяють по-різному інтерпретувати його природу, функції та роль у сучасній економіці.

Неокласичний підхід трактує сімейне фермерство як раціонального економічного агента, що максимізує прибуток за умов обмежених ресурсів і ринкової конкуренції. Класичними працями в цьому напрямі є дослідження Т. Шульца, який наголошував, що фермери, навіть у традиційних економіках, приймають економічно раціональні рішення [8]. Згодом цей підхід був розвинений у працях Б. Фрідмана та Дж. Бекера, що акцентували на мікроекономічному аналізі родинного фермерського домогосподарства.

У Франції після Другої світової війни державна аграрна політика активно підтримувала підвищення продуктивності фермерських господарств через механізацію, модернізацію виробництва і доступ до субсидій. Сімейні ферми, орієнтовані на ринок, поступово інтегрувалися в загальноєвропейські агропродовольчі ланцюги.

У 1990-х — 2000-х рр. після розпаювання земель фермерські господарства в Україні почали функціонувати як окремі суб'єкти господарювання, однак ринкове середовище було нестабільним. У перші роки незалежності

більшість фермерів працювали на самозабезпечення або на тіньговому ринку. Ті, хто зміг пристосуватися до ринкових цін і конкуренції, вижили завдяки застосуванню неокласичної логіки.

Ці господарства адаптували виробництво, виходячи з логіки оптимізації витрат і доходів, активно реагуючи на цінові сигнали ринку. Їхнє виживання стало прикладом реалізації класичних мікроекономічних принципів у аграрному середовищі.

Інституціональний підхід підкреслює вплив інституційного середовища (закони, земельні права, кооперація, державна підтримка) на функціонування сімейних господарств. Цей підхід активно розвивався в працях Д. Норта, який виділив ключову роль "інституційних рамок" у зниженні транзакційних витрат і формуванні прогнозованої поведінки економічних агентів [9].

У Нідерландах та Німеччині важливу роль у стабільності сімейних ферм відіграють аграрні кооперативи, земельні банки, система аграрного страхування та інститути дорадництва. Наприклад, у Німеччині наявність ефективної системи спадкування сільськогосподарських земель забезпечує тяглість між поколіннями та інституційну сталість ферм.

Вітчизняні дослідники зазначають, що відсутність стабільної державної політики щодо підтримки малих і середніх фермерів, обмежений доступ до кредитів, неререформована система розподілу земель заважають формуванню сталих інституцій для розвитку родинних господарств [10]. У 2019—2023 роках почали впроваджуватися програми "доступні кредити 5-7-9%", підтримка кооперації та реформа ринку землі, що частково активізували інституційну основу фермерства.

Ці заходи створили умови для поступової легалізації та інституційного укріплення дрібних виробників, а також посилили взаємодію фермерів із державними та фінансовими структурами. Вони стали першим кроком до формування сприятливого інституційного середовища для сталого розвитку родинного агровиробництва.

Аграрно-соціальний підхід розглядає сімейне фермерство як комплексне соціальне явище, що поєднує виробничу, екологічну та культурну функції. У фокусі цього підходу — сталий розвиток, соціальна згуртованість, етичне виробництво. Одним з ключових теоретиків є Ван дер Плог, який вказує на "нових селян" як ак-

тивних учасників соціального та екологічного оновлення сільського простору [11].

У Італії та Іспанії активно підтримується розвиток агротуризму, органічного землеробства, коротких ланцюгів постачання ("farm-to-fork"), жінки та молодь залучаються до ведення ферм через програми підтримки. CAP після 2014 року орієнтується на збереження культурного ландшафту, різноманіття та "живучість" сільських громад.

Деякі українські фермери, зокрема у Львівській, Івано-Франківській, Вінницькій областях, реалізують екологічно орієнтовані проекти — органічне виробництво, родинні сироварні, локальні бренди. Прикладом може слугувати діяльність кооперативів типу "Лавка традицій", розвиток сімейних ферм на основі партнерства з громадами та НГО. Такі моделі відповідають аграрно-соціальному підходу.

Ці ініціативи демонструють, як соціальне партнерство, локальна ідентичність і екологічна орієнтація можуть стати рушіями сталого фермерства. Вони ілюструють реальне втілення цінностей аграрно-соціального підходу в українських умовах.

Відповідно до визначення, запропонованого Продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН (ФАО), сімейне фермерство охоплює широкий спектр сільськогосподарських господарств, у яких домінує родинна участь в управлінні, прийнятті рішень і виконанні основних виробничих процесів [12]. Сімейні ферми не є однорідними: вони відрізняються за масштабами, технологічним рівнем, типом виробництва та участю у ринку. Проте існують ключові ознаки, які дозволяють виділити цей тип господарювання:

1. Родинне управління та трудові ресурси. Господарством управляє одна родина або її кілька поколінь, які одночасно є і власниками, і працівниками. Більшість виробничих процесів виконується силами членів родини, що забезпечує високу гнучкість у прийнятті рішень, оперативне реагування на зміни та зниження транзакційних витрат. Саме родинна участь створює основу для міжпоколінної передачі знань, традицій і практичного досвіду.

- У Польщі, Румунії та Угорщині більше 80% сільськогосподарських підприємств є сімейними, де управління здійснює глава родини, а допоміжні функції виконують інші члени родини, включаючи дітей і літніх осіб.

2. Тісний зв'язок з місцем проживання. Сімейна ферма водночас є і домом, і місцем

праці, що зумовлює її просторову стабільність, локальну ідентичність та прив'язаність до ландшафту й громади. Це сприяє відповідальному ставленню до землі, природних ресурсів і навколишнього середовища.

У Карпатському регіоні значна частина молочних та ягідних ферм базується на родинному обробітку невеликих ділянок навколо будинку. Такі ферми тісно інтегровані у громади, де фермер виконує не лише економічну, а й соціальну функцію — забезпечує робочі місця, бере участь у місцевому самоврядуванні, підтримує традиційні форми господарювання.

3. Поєднання економічної, соціальної та культурної функцій. Сімейна ферма виконує не лише функцію виробництва продуктів харчування, а й зберігає соціальну тканину села, забезпечує зайнятість, формує ідентичність і передає культурні традиції. У цьому контексті фермер — не просто виробник, а носій цінностей та знань.

Дослідники (Marsden T.) наголошують на тому, що сімейне фермерство є платформою для "альтернативної модернізації", в якій важливішими за індустріальну ефективність є сталість, самодостатність і збереження соціального капіталу [13].

4. Обмежене використання найманої праці. Хоча наймана праця допускається, вона не є домінантною. Основна частина операцій (особливо стратегічних і управлінських) залишається в руках членів родини. Це забезпечує автономність і гнучкість, зменшує витрати та укріплює родинну згуртованість.

У Франції законодавство прямо визнає "експлуатантом" саме фермера, який бере участь у виробничому процесі, а не стороннього власника, що використовує працю найманих працівників. Це дозволяє відокремити сімейні ферми від аграрних корпорацій.

5. Високий рівень адаптивності та довготривалої перспективи. Сімейні ферми зазвичай орієнтовані не на короткостроковий прибуток, а на довгострокове збереження ресурсів, стабільність доходів і передачу господарства наступному поколінню. Це проявляється у готовності до інновацій, інвестицій у ґрунти, збереження насіннєвого матеріалу, диверсифікації виробництва тощо.

За дослідженням науковців, сімейні ферми мають вищу інноваційну здатність у використанні локальних ресурсів і формуванні нових агроекологічних практик порівняно з великими агрохолдингами [14].

Це пояснюється гнучкішою структурою управління, тісним зв'язком із місцевими умова-

ми та високим рівнем особистої залученості фермерів до прийняття рішень. У результаті сімейні господарства швидше впроваджують екологічно орієнтовані інновації та адаптивні технології.

В Україні поняття сімейного фермерського господарства було офіційно закріплено на законодавчому рівні завдяки внесеним у 2018 році змінам до Закону України "Про фермерське господарство" (№ 973-IV від 19.06.2003). Відповідно до статті 1, сімейне фермерське господарство може створюватися без статусу юридичної особи на основі договору між членами родини, які спільно провадять господарську діяльність [15].

Такий підхід мав на меті виведення з тіні дрібних агровиробників, надання їм легального статусу, спрощення реєстрації та доступу до державних програм. За даними Мінагрополітики, станом на 2023 рік в Україні було офіційно зареєстровано понад 10500 сімейних ферм, але, за оцінками експертів (наприклад, Українського клубу аграрного бізнесу), реальна кількість господарств, що функціонують за сімейною моделлю, у 2—3 рази більша. Це свідчить про значний потенціал цього сегменту, який, однак, залишається недостатньо реалізованим.

Незважаючи на позитивні зрушення в законодавстві, значна частина сімейних господарств і надалі діє поза офіційним полем, що обмежує їх доступ до фінансування та державної підтримки. Для повноцінної реалізації потенціалу цього сегменту потрібні системні інституційні й економічні стимули.

Основні проблеми розвитку сімейного фермерства в Україні полягають в наступному:

— Низький доступ до фінансування та страхування. Більшість родинних фермерів не мають заставного майна, фінансової історії або офіційних прибутків, необхідних для отримання банківських кредитів. Державна програма "5-7-9%" частково покращила ситуацію, але вона залишається недоступною для значної частини господарств, особливо тих, які не мають статусу юридичної особи.

Також практично відсутній механізм страхування фермерських ризиків, включаючи стихійні лиха, втрату врожаю, коливання цін. Як результат — фермери не інвестують у довгострокові проекти.

— Слабка логістика та недостатня кооперація. Більшість сімейних господарств мають обмежений доступ до інфраструктури зберігання, транспортування та переробки продукції. Через це вони змушені продавати врожай посередникам за зниженими цінами.

Розвиток сільськогосподарських кооперативів залишається слабким. За даними експертів, станом на 2023 рік діє менш як 900 активних сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, і лише частина з них функціонують ефективно. Бракує довіри, професійного управління і державної підтримки для стимулювання об'єднання фермерів.

— Нестача професійної агроосвіти. Більшість фермерів не мають спеціалізованої освіти у сфері агрономії, агрологістики, агромаркетингу чи агрофінансів. Доступ до консультацій, аграрних дорадчих служб і професійних тренінгів у сільській місцевості обмежений. Це знижує продуктивність, уповільнює цифровізацію та модернізацію виробництва.

Проекти FAO, USAID, GIZ у 2020—2023 роках частково компенсували цю прогалину через польові школи фермерів, однак вони охоплюють лише обмежене число регіонів.

Конкуренція з агрохолдингами. Агрохолдинги з великим земельним банком і капіталом мають значні переваги в закупівлі ресурсів, доступі до ринків, впливі на регуляторну політику. Вони часто витісняють малі ферми з ринку або знижують закупівельні ціни, користуючись монопольною силою. У деяких регіонах спостерігається втрата родинного господарювання через оренду землі агрокорпораціями.

За даними Держстату, станом на 2023 рік на частку домогосподарств і фермерських господарств припадало лише 11% від усієї валової аграрної продукції, у той час як великий аграрний бізнес формував понад 70%.

Такий дисбаланс у структурі аграрного виробництва свідчить про домінування великотоварного сектора і водночас — про недооцінений потенціал дрібного фермерства. Утім, саме сімейні господарства здатні забезпечити ті функції, які залишаються поза межами інтересів агрохолдингів.

Попри проблеми, сімейне фермерство має стратегічне значення для продовольчої безпеки, збереження села, розвитку локальних ринків та екологічно сталого виробництва. У 2021—2023 роках в Україні впроваджувалися ініціативи, спрямовані на підтримку родинного фермерства: програми дотацій на утримання корів, вівцематок; грантові конкурси для малих ферм ("єРобота"); створення державного Реєстру фермерських господарств; запуск регіональних дорадчих центрів.

Законодавчі ініціативи, як-от оновлення земельного кодексу, можливість передачі землі

у спадок або на користування сімейній фермі, також формують інституційне підґрунтя для довгострокового розвитку цього сектору.

Такі зміни сприяють правовій визначеності, стабільності землекористування та зміцненню позицій фермерських господарств у сільськогосподарському виробництві. Вони створюють базу для передачі ферм у спадок і формування довготривалих господарських стратегій.

У період багатшарових глобальних викликів — війни, зміни клімату, продовольчої нестабільності, енергетичної кризи, економічної турбулентності — сімейне фермерство виводиться на передній план як стійка, адаптивна та соціально значуща форма агровиробництва. У сучасних теоретичних підходах воно набуває нового змісту як інструмент локалізації продовольчих систем, відновлення соціального капіталу та забезпечення продовольчого суверенітету.

Сімейні фермерські господарства, як правило, не інтегровані в глобальні аграрні ланцюги виробництва в тій мірі, як аграрні корпорації. Завдяки локальному характеру виробництва, вони менш залежні від міжнародної логістики, імпортової сировини чи коливань світових цін. У період воєнної або економічної блокади саме дрібні локальні виробники змогли забезпечити базові продовольчі потреби населення, особливо у важкодоступних регіонах.

У рамках концепції *resilience agriculture* (стійкого сільського господарства), яку розвивають такі дослідники, як М. А. Altieri, сімейні ферми розглядаються як "буфери" у кризових умовах — вони зберігають локальну продовольчу інфраструктуру та мінімізують ризики голоду [16].

Сімейні ферми є основою економічної децентралізації та відновлення сільських територій. Вони створюють робочі місця, активізують місцеву торгівлю, стимулюють розвиток мікроінфраструктури (дороги, комунальні послуги, школи), беруть участь у громадському житті. У післякризовий період відбудови такі господарства є каталізаторами локальної економіки.

Після початку повномасштабної війни в 2022 році значна частина переселенців змогла відновити господарську діяльність у селах саме через започаткування невеликих ферм (вирощування овочів, розведення птиці, переробка продукції). Державні гранти типу "єРобота" підтримали цю ініціативу.

Сімейне фермерство ґрунтується на міжпоколінній солідарності, спільній праці, спадкоє-

мності, що формує високий рівень соціального капіталу. У сільських громадах такі ферми виступають не лише як виробники, але й як лідери думок, громадські активісти, організатори кооперації. В умовах кризи вони часто стають осередками взаємодопомоги, зберігаючи соціальну тканину села.

Дослідники, зокрема Bourdieu P. і Putnam R., розглядали соціальний капітал як ресурс згуртованості й виживання в періоди колективної нестабільності. Фермерство, засноване на родинній структурі, є практичною реалізацією цих теорій на рівні громади [17;18].

Сімейні ферми, як правило, мають меншу інтенсифікацію, що знижує навантаження на екосистеми. Вони частіше використовують органічні методи, зберігають традиційні сорти рослин і породи тварин, відмовляються від надмірної хімізації. У глобальній агроекологічній теорії (Gliessman S. R.) сімейне фермерство розглядається як ключовий елемент зеленої трансформації сільського господарства [19]. У Франції 65% органічної продукції виробляється саме на сімейних фермах. В Україні у 2021—2023 рр. спостерігалось зростання сертифікованих родинних органічних господарств, зокрема на заході країни, які постачають продукцію на локальні ринки та в заклади соціального харчування.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Сімейне фермерство — це не просто форма дрібного аграрного виробництва, а комплексна соціально-економічна система, що поєднує економічну ефективність, соціальну відповідальність, екологічну стійкість та культурну спадкоємність. Завдяки поєднанню функцій виробника, роботодавця, зберігача традицій і управлінця локальними ресурсами, сімейна ферма формує унікальний тип господарювання, адаптований до сучасних викликів.

Теоретичні підходи до аналізу сімейного фермерства еволюціонували від неокласичних моделей, орієнтованих на максимізацію прибутку, до інституціональних і аграрно-соціальних парадигм, які враховують вплив соціального капіталу, норм, традицій, політик і культурного контексту. Сучасна наука визнає за сімейною фермою роль центру сталого сільського розвитку, що забезпечує локальну продовольчу безпеку, соціальну згуртованість та збереження біорізноманіття.

У кризових умовах — таких як війна, економічні потрясіння, зміна клімату та глобальні продовольчі дисбаланси — значення сімейного фермерства суттєво зростає. Воно демонструє високий рівень адаптивності, здатність забезпечувати громади продовольством, зберігати трудовий потенціал у сільській місцевості та підтримувати сталі екосистеми. Саме ці властивості роблять сімейні ферми ключовими суб'єктами у створенні стійких продовольчих систем майбутнього.

Для України розвиток сімейного фермерства є не лише інструментом соціальної політики, а стратегічною ланкою трансформації аграрної моделі — від експортно-сировинної до інклюзивної, екологічно відповідальної та соціально орієнтованої. Підтримка сімейних ферм здатна забезпечити децентралізацію аграрного виробництва, стимулювати розвиток локальних економік, зменшити залежність від імпорту продовольства та посилити продовольчий суверенітет.

Таким чином, сімейне фермерство повинно розглядатися не як залишок традиційного укладу, а як перспективна модель аграрного устрою ХХІ століття, яка потребує цілеспрямованої державної підтримки, сприятливого інституційного середовища та визнання його багатовимірної ролі у сталому розвитку.

Література:

1. Сміт А. Дослідження про природу і причини багатства народів. К.: Основи, 2001. 952 с.
2. Ліст Ф. Національна система політичної економії. К.: Основи, 2002. 512 с.
3. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. К.: Юніверс, 2002. 284 с.
4. Коваленко Ю. В. Історія економічної думки: курс лекцій. К.: Центр учбової літератури, 2017. 332 с.
5. Schultz T. W. The Value of the Ability to Deal with Disequilibria. *Journal of Economic Literature*. 1975. Vol. 13, No. 3. P. 827—846.
6. North D. C. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. 152 p.
7. Williamson O. E. *Transaction-Cost Economics: The Governance of Contractual Relations*. *Journal of Law and Economics*. 1979. Vol. 22, № 2. P. 233—261.
8. Schultz T. W. *Transforming Traditional Agriculture*. Cambridge: Harvard University Press, 1964. 231 p.
9. North D. C. *Institutions*. *Journal of Economic Perspectives*. 1991. Vol. 5, № 1. P. 97—112.
10. Малік М. Й., Мамчур В. А. Соціально-економічна орієнтація сімейних фермерських

господарств у підприємницькій діяльності. Економіка АПК. 2020. № 9. С. 30—41.

11. Van der Ploeg J. D. The peasantries of the twenty-first century: the commoditisation debate revisited. *Journal of Peasant Studies*. 2010. Vol. 37, № 1. P. 1—30.

12. Коломієць С. А. Сімейні ферми як напрям оптимізації кооперативних відносин в агропромисловому виробництві. Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка. 2018. Т. 23, Вип. 1. С. 37—41.

13. Marsden T. New rural territories: Regulating the differentiated rural spaces. *Journal of Rural Studies*. 1998. Vol. 14, №. 1. P. 107—117.

14. Збарська А. В. Сімейна ферма як вид малого бізнесу і форма господарювання на селі: перспективи розвитку. Зб. наук. пр. Таврійського державного агротехнологічного університету (економ. науки). 2014. № 4. С. 45—53.

15. Закон України "Про фермерське господарство": Закон України від 19 червня 2003 р. № 973-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 45. Ст. 363.

16. Altieri M. Agroecology: The science of natural resource management for poor farmers in marginal environments. *Agriculture, Ecosystems & Environment*. 2002. Vol. 93, №. 1—3. P. 1—24.

17. Bourdieu P. The Forms of Capital. In: Richardson J. (Ed.) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. Westport: Greenwood Press, 1986. P. 241—258.

18. Putnam R. D. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press, 1993. 258 p.

19. Gliessman S. R. Transforming food systems with agroecology. *Agroecology and Sustainable Food Systems*. 2016. Vol. 40, No. 3. P. 187—189.

References:

1. Smit, A. (2001), *Doslidzhennia pro pryrodu i prychyny bahatstva narodiv* [Research on the nature and causes of the wealth of nations], Osnovy, Kyiv, Ukraine.

2. List, F. (2002), *Natsional'na systema politychnoi ekonomii* [National system of political economy], Osnovy, Kyiv, Ukraine.

3. Veber, M. (2002), *Protestants'ka etyka i dukh kapitalizmu* [Protestant ethics and the spirit of capitalism], Yunivers, Kyiv, Ukraine.

4. Kovalenko, Yu.V. (2017), *Istoriia ekonomichnoi dumky* [History of economic thought: a course of lectures], Tsentru uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.

5. Schultz, T.W. (1975), "The Value of the Ability to Deal with Disequilibria", *Journal of Economic Literature*, vol. 13, no. 3, pp. 827—846.

6. North, D.C. (1990), *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press, Cambridge, UK

7. Williamson, O.E. (1979), "Transaction-Cost Economics: The Governance of Contractual Relations", *Journal of Law and Economics*, vol. 22, no. 2, pp. 233—261.

8. Schultz, T.W. (1964), *Transforming Traditional Agriculture*, Harvard University Press, Cambridge, USA.

9. North, D.C. (1991), "Institutions", *Journal of Economic Perspectives*, vol. 5, no. 1, pp. 97—112.

10. Malik, M.J. and Mamchur, V.A. (2020), "Socio-economic orientation of family farms in entrepreneurial activity", *Ekonomika APK*, vol. 9, pp. 30—41.

11. Van der Ploeg, J.D. (2010), "The peasantries of the twenty-first century: the commoditisation debate revisited", *Journal of Peasant Studies*, vol. 37, no. 1, pp. 1—30.

12. Kolomiets, S.A. (2018), "Family farms as a direction of optimization of cooperative relations in agro-industrial production", *Visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu. Seriya: Ekonomika*, vol. 23, no. 1, pp. 37—41.

13. Marsden, T. (1998), "New rural territories: Regulating the differentiated rural spaces", *Journal of Rural Studies*, vol. 14, no. 1, pp. 107—117.

14. Zbars'ka, A.V. (2014), "Family farm as a type of small business and form of management in the countryside: development prospects", *Zb. nauk. pr. Tavrijs'koho derzhavnoho ahrotekhnologichnoho universytetu (ekonom. nauky)*, vol. 4, pp. 45—53.

15. Verkhovna Rada of Ukraine, (2003), *Law of Ukraine "On Farming"*, *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 45.

16. Altieri, M. (2002), "Agroecology: The science of natural resource management for poor farmers in marginal environments", *Agriculture, Ecosystems & Environment*, vol. 93, no. 1—3, pp. 1—24.

17. Bourdieu, P. (1986), "The Forms of Capital", *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, Greenwood Press, Westport, USA, pp. 241—258.

18. Putnam, R.D. (1993), *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton University Press, Princeton, USA.

19. Gliessman, S.R. (2016), "Transforming food systems with agroecology", *Agroecology and Sustainable Food Systems*, vol. 40, no. 3, pp. 187—189.

Стаття надійшла до редакції 02.08.2025 р.